

שיתוף הפעולה בין ישראל לעיראק ב-2019: בין אתגר ביטחוני להתקרבות אזרחית

ד"ר רונן זיידל*

פברואר 2020

א. מבוא

סוף שנת 2019 עמדה בסימן הפגנות מחאה נרחבות ומתמשכות ברחבי עיראק, שהחלו באוקטובר. מרכז ההפגנות היה בבגדאד, והן כוונו נגד האליטה הפוליטית השלטת והמדינה העומדת מאחוריה: איראן. בסוף נובמבר התפטר ראש הממשלה, עאדל עבד אל-מהדי, ונכון לתחילת 2020 עדיין לא נמצא לו מחליף. כתוצאה מכך, עיראק הרשמית נמצאת בוואקום פוליטי וכל ממשלה שתקום תחשב לממשלה זמנית. ממשלה כזאת לא תהיה מקובלת על חלק ניכר מהאוכלוסייה ותזכה לתמיכה בעיקר מצד האליטה הפוליטית המוחלטת.

במחקר שנכתב בשנת 2018 על יחסי ישראל-עיראק, במסגרת פרויקט של מכון מיתוים על הפוטנציאל הלא-ממומש של יחסי ישראל עם מדינות ערב, הודגש כי לא צפויה התקרבות בין עיראק הרשמית וישראל. הטענה המרכזית בו היתה כי יחסי שתי המדינות אינם מושפעים כמעט ממצב הסכסוך הישראלי-פלסטיני או הישראלי-ערבי וכי הגורם המשפיע על היחסים הוא הסכסוך בין ישראל (ואולי גם ארה"ב) ואיראן. אירועי החודשים האחרונים הוכיחו כי כך הדבר. איראן ומשתפי הפעולה שלה מקרב השלטון בעיראק מאשימים את המערב וישראל בליבוי ההפגנות. בקרב המיליציות השיעיות, נושאי הדגל של שיתוף הפעולה עם איראן בעיראק, חלה החרפה במלל האנטי-ישראלי, אפילו עוד טרם פרוץ ההפגנות. במצב עניינים מקוטב זה, מתחזקת מגמה נוספת שהובלטה במחקר הקודם – סולידריות רחבה בין מספר גדל של עיראקים לישראלים סביב נושא העוינות לאיראן והקשר לעבר היהודי, שבאה לידי ביטוי ברשתות החברתיות. משרד החוץ הישראלי וגורמים פוליטיים בכירים אחרים תרמו רבות לחיזוק מגמה זו השנה.

מאמר זה סוקר את השינויים שחלו במהלך 2019 במאפייני שיתוף הפעולה בין ישראל ועיראק, ומתייחס לתחומים המדיני, ביטחוני, כלכלי ואזרחי.

ב. פירוט שיתופי הפעולה

בתחום המדיני, לא חלו בשנת 2019 שינויים משמעותיים ביחסים בין המדינות. לפני פרוץ ההפגנות, חזר שר החוץ העיראקי מחמד סעיד אל-חכים, אישיות חסרת חשיבות בממשלה היוצאת, על עמדת מדינתו התומכת ביוזמת השלום הערבית. לפני כן, ביולי 2019, צוטט שגריר עיראק בארה"ב ד"ר פריד יאסין, ללא ידיעתו, כמי שסבור שבין עיראק לישראל אמורים להיות יחסים (אולם מבין שהדבר אינו ריאלי במצב הנוכחי).

מנגד, במהלך שנת 2019 חלה עליית מדרגה בהתייחסות הישראלית אל עיראק כאל אתגר בטחוני. ישראל רואה בעיראק חוליה חשובה במסלול העברת נשק בליסטי ואחר מאיראן אל החזית עם ישראל. ישראל עוקבת בדריכות אחר הקמת הבסיס הצבאי באלבו כמאל שבסוריה, סמוך מאד לגבול עם עיראק. ראש הממשלה בנימין נתניהו ובכירים במערכת הביטחון התייחסו לעיראק כאל אתגר ביטחוני, אחרי שנים של התעלמות מהמדינה. בקיץ 2019 בוצעו מספר תקיפות מזל"ט, המיוחסות לישראל, נגד בסיסי המיליציות השיעיות בבגדאד ובעומק השטח העיראקי, והיו הרוגים. קודם לכן, תקפה ישראל מספר פעמים, מבלי לקחת אחריות, יעדים של המיליציות העיראקיות בשטח סוריה וגרמה לאבדות בנפש. התקיפות בעומק שטח עיראק הן הראשונות מאז תקיפת הכור העיראקי בשנת 1981. ממשלת עיראק עמדה במצב מביך: היא הוצגה כחלשה

* ד"ר רונן זיידל הוא חוקר עיראק במרכז דיוו שבאוניברסיטת תל אביב וחבר צוות חשיבה במכון מיתוים.

מכל הכיוונים. האמריקנים דרשו ממנה להפסיק להעלים עין מההתחמשות האיראנית בשטחה, ואילו איראן והמיליציות דרשו שתגיב למתקפות בשטחה. הממשלה העיראקית מינתה ועדת חקירה שקבעה, באיחור רב, כי ישראל אחראית [לתקיפה](#). אולם לא התחייבה להגיב. המיליציות מצידן החלו לנהל "חשבון דמים" עם ישראל והחריפו את טון ההתבטאויות נגדה. האוכלוסייה העיראקית, ברובה, גינתה את האופן שבו איראן הופכת את עיראק לזירת התגוששות שלה עם ארה"ב וישראל. בשולי השיח, ועוד לפני גל ההפגנות, הופיעו ברשתות החברתיות גם ביטויי שמחה על הפגיעה במיליציות השנואות.

החבל הכורדי אינו משתתף בהפגנות ברחבי עיראק, אך הוא מושפע מהן בהיותו תלוי בנעשה בבגדאד. לפני תחילת ההפגנות באוקטובר 2019, הצליח הממשל הכורדי, שעדיין נתון לשליטת משפחת ברזאני וה"מפלגה הדמוקרטית הכורדית" לגבש מערכת יחסים טובה עם ממשלת עאדל עבד אל-מהדי, למרות נטייתה הפרו-איראנית הגוברת של ממשלה זו. הכורדים מובילים מערכה ל"תיקון הנזקים" בעקבות משאל העם שערכו בספטמבר 2017 בשאלת עצמאות החבל. הם מנסים למקסם מחדש את מקומם ומעמדם בעיראק כחבל אוטונומי. עבד אל-מהדי היה עבורם שותף קשוב יותר מאשר קודמו, ח'ידר אל-עבאדי. על רקע זה יש לנתח ולהבין גם את ההתקרבות בין משפחת ברזאני והאיראנים. עדות לכך ניתן למצוא בקיומם של טכסי אזכרה שנערכו לקאסם סולימיני ברחבי כורדיסטן בחסות הממשל המקומי ובהשתתפות בכירי המפלגות הגדולות. תהליך זה תרם באופן מובן להנמכת דרג הקשרים של הכורדים עם ישראל. השנה לא היו ביקורים משמעותיים של אישים כורדים בישראל או הצהרות מעניינות בנוגע ליחסים. מזווית זאת ניתן גם לקבוע כי השנה "גילתה" ישראל הרשמית את עיראק הערבית, בעוד שבשנים קודמות הצהרות ההזדהות הישראליות היו בעיקר עם הכורדים ועם שאיפותיהם.

בדומה לתחום המדיני, גם בתחום הכלכלי לא נצפו שינויים מרחיקי לכת, ועדיין אין יחסים בין שתי המדינות. לאחר הפגנות המים בבצרה בקיץ 2018, נשקלה במשרד החוץ הישראלי האפשרות לסייע לעיראק, ובייחוד לבצרה, בתחום זה על בסיס עזרה הומניטרית וניסיון לטפל בבעיה התשתיתית, אולם לא נמצאו לכך אפיקים מתאימים. נבחנה גם אפשרות לסייע בפיתוח תעשיית הייטק בעיראק. אחד האקורדים המלווים את גל ההפגנות הוא היוזמה להתנתק מאספקת סחורה איראנית, המציפה את השווקים העיראקים וחונקת את החקלאות והתעשייה, ולעודד את הייצור המקומי. במצב זה, עיראק לא תהיה פתוחה לייצוא ישראלי, אולם יתכן שייבוא צנוע של מוצרים עיראקיים ייחודיים (וגם איכותיים זולים) יסייע בעתיד לרקמת קשרים כלכליים בין המדינות. על פי הוראת קבע של משרד הכלכלה הישראלי משנת 2003, המתחדשת מידי חצי שנה, עיראק מוחרגת מהגדרתה כמדינת אויב וניתן לסחור עמה.

כפי שהודגש במחקר שפורסם ב-2018, דווקא בתחום האזרחי (התרבותי-זהותי) ישנו פוטנציאל לביסוס יחסים בין ישראל ועיראק. הודגשה החשיבות הרבה של הממד היהודי ברקמת קשרים, ובהיותו אפיק "לגיטימי" יותר, מהבחינה העיראקית, לקשר עם ישראלים. שתי יוזמות מעניינות עמדו על הפרק בתחילת 2019: (1) יוזמה של אדוין שכר, סגן יו"ר הפדרציה של יהודי אירופה, יהודי בריטי יליד עיראק, שניסה לקדם את החזרת האזרחות העיראקית לכל יהודי עיראקי שיהיה מעוניין בכך. יוזמתו זכתה להד חיובי בדעת הקהל העיראקית, אולם לא הגיעה אל הפרלמנט והממשלה; (2) יוזמה לאפשר ביקורי יהודים ממוצא עיראקי, בעלי דרכון ישראלי, בעיראק לפי ה"מודל התוניסאי", כלומר רק סביב ארוע דתי יהודי חשוב (חג שבועות) ולא במהלך כל השנה. גם יוזמה זאת לא קודמה.

יחד עם זאת, מגמת התפתחות היחסים בין מספר גדל והולך של עיראקים וישראלים נמשכה. הצמרת הפוליטית של עיראק אמנם כבולה לאיראן בנושא היחס לישראל, אך לא מנעה בחינת מודל חדש של יחסים: "הכשרת לבבות" מלמטה, במודל של עם-לעם. מגמה זאת נמשכה ואף התגברה לאחר תחילת ההפגנות. באופן פרטי, דרך הרשתות החברתיות ובביקורים נדירים, עיראקים רבים מביעים רצון שארצם, לאחר שיחול בה השינוי המיוחל, תכונן יחסים עם ישראל. הם גם מתחננים שישראל תפעל לטובת העם העיראקי ומתכוונים שתפגע באיראן. מצד שני, בשל טענת השלטונות כי המפגינים נתמכים וממומנים על ידי ישראל, אין בהפגנות הבעת הזדהות פומבית עם ישראל. ואולם, התבטאויות אנטי-ישראליות בהפגנות הן שוליות ביותר.

מגמה זאת זכתה השנה לגיבוי בולט בישראל עם הצטרפות משרד החוץ הישראלי לעשייה באופן משמעותי הרבה יותר מאשר בעבר. קבוצת הפייסבוק הייחודית לשיח עם העיראקים "ישראל בלהג העיראקי" (إسرائيل باللهجة العراقية), הראשונה המיועדת לשיח עם בני מדינה ערבית מסוימת ושאותה השיק משרד החוץ בשלהי 2018, תפסה תאוצה רבה במהלך שנת 2019. נכון לראשית 2020, הקבוצה [מונה](#) כבר כ-273 אלף עוקבים.

לאחר פרוץ גל ההפגנות בעיראק, הביע הדף אהדה חד-משמעית למפגינים ואלה הגיבו בהערכה, ומספרם עלה. במהלך שנת 2019 ביקרו בישראל, כאורחי משרד החוץ, ארבע משלחות מעיראק, ובמשלחת ערבית אחרת נכללו משתתפים עיראקים. לאחר הדלפת הביקורים באפריל, על ידי משרד החוץ, החל דיון בעיראק בשאלת הנורמליזציה (تطبيع) עם ישראל. המיליציות נקטו את הקו הקיצוני ביותר ובהיותן חמושות, האזינו להן. בתחילת ספטמבר התפרסמה בפייסבוק רשימת עיראקים שהאשמו בפעילות למען נורמליזציה עם ישראל וביניהם פרשנים פוליטיים, חוקרים אקדמיים ואינטלקטואלים. ככל הידוע, איש מהם לא היה מעורב בקשרים עם ישראלים ולא קרא לנורמליזציה. בספטמבר העלה עיתונאי תומך המיליציות פוסט מאיים שעסק בהשתתפותם המתוכננת של אנשי רוח עיראקים בכנס בלונדון בנושא יהודי עיראק שבו השתתפו גם ישראלים. האיום המופנה כלפי עיראקים אשר נפגשים עם ישראלים הוא רציני ומוחשי.

ביולי 2019 נרשמה קפיצת מדרגה נוספת: שר החוץ ישראל כץ [פרסם](#) ברכה כללית לעם העיראקי. השר הביע רצון לראות את הגברת שיתוף הפעולה בין ישראל לבין העם העיראקי. הפנייה לעם העיראקי נועדה לעקוף או להימנע מפנייה לממשלת עיראק. ב-4 נובמבר, לאחר תחילת גל המחאה, פרסם השר כץ [הודעת](#) תמיכה ב"עם העיראקי" ודרישותיו הצודקות. ב-8 בדצמבר, [גינה](#) ראש הממשלה נתניהו את הטבח שבצעו המיליציות במפגינים בבגדאד והאשים את איראן באחריות לו. הדרגים הבכירים בישראל רואים בהפגנות הזדמנות לנגח את איראן, אך זה לא מבטל את העובדה שישראל היא המדינה האזורית היחידה עד כה שהביעה הזדהות עם המפגינים ודרישותיהם.

ג. סיכום

במחצית השנייה של שנת 2019, הפכה עיראק לאתגר ביטחוני עבור ישראל כחוליה בציר העברת נשק איראני לאזורי החזית. לראשונה מאז התקפת הכור בשנת 1981, הותקפו יעדים עיראקים בעומק שטח עיראק וממשלתה הטילה את האשמה באופן רשמי על ישראל. מנגד, מגמת הסולידריות ההדדית בין עיראקים לישראלים נמשכה ולאחרונה קיבלה גיבוי מישראל הרשמית, על רקע גל ההפגנות במדינה. דרגים בכירים בישראל הביעו תמיכה בדרישות המפגינים העיראקיים, תוך הבנה של הרגש האנטי-איראני שעומד מאחורי ההפגנות.

עיראק עומדת היום בפני פרשת דרכים שתשפיע בוודאות על היחסים עם ישראל. אם ידוכאו ההפגנות, בסיוע איראני פעיל, תהפוך עיראק ל"מדינת החסות" האיראנית הראשונה באזור. במצב זה, כאשר השולט האמיתי בבגדאד יהיה מפקד כוח "אל-קודס" של משמרות המהפכה, יכולת ההתנגדות של ממשלת הבובות בבגדאד לדרישות איראניות, למשל בתחום הצבאי, תהיה מצומצמת ביותר. ההשלכות יורגשו בעיקר בתחום הבטחוני. איראן תוכל, למשל, לנייד באין מפריע ציוד בליסטי לעבר סוריה ואולי אף להשתמש בעיראק כמקור לשיגורים. אם הסטטוס קוו בין הממשלה למפגינים יימשך לאורך זמן, תיחלש הממשלה, שכבר כעת נאלצת להישען על איראן כמקור התמיכה היחיד שלה. הלגיטימיות המעטה שלה תיעלם. עיראק תשקע במצב של שיתוק פוליטי ותעסוק בעצמה, ותאבד עוד יותר מחשיבותה כגורם ויעד לשיפור יחסים עם ישראל. לעומת זאת, אם יצליחו המפגינים להפיל את המשטר בעיראק, תיווצר הזדמנות עבור ישראל. הרגש האנטי-איראני העמוק מאחורי ההפגנות יוביל את שליטי המדינה החדשים הרחק מטהראן. עיראק החדשה תחפש בעלות ברית אזוריות שיכבדו את השינוי שהתחולל בה, וזה עולה בקנה אחד עם האינטרס הישראלי.